BURGERINITIATIEVEN in zorg en welzijn *voor Dummies*

Vilans

NAAR VILANS KLIK HIER!

PRINT

* VOORWOORD
1 WAT IS HET?
2 WAAROM?
3 ZOEK INITIATIEVEN
4 OUD OF NIEUW?
5 WIE?
6 HOE BEGIN JE?
7 HOE GAAT HET GROEIEN?
8 HOE DEEL JE KENNIS?
9 WAAR VIND JE KENNIS?
* COLOFON + LITERATUUR

KLIK OP EEN ITEM

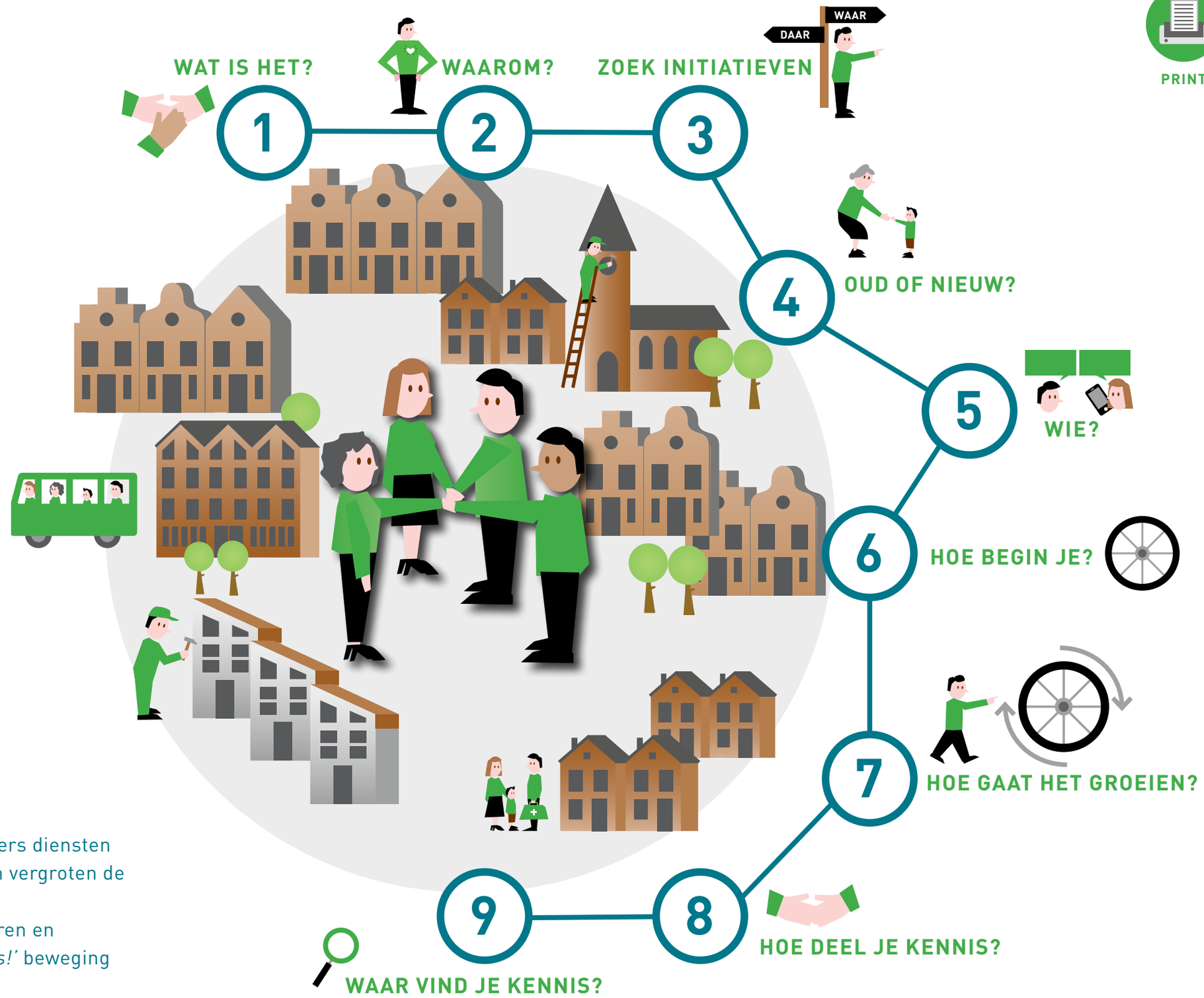

Overal in Nederland organiseren burgers diensten rondom zorg en welzijn. Deze diensten vergroten de leefbaarheid in een wijk of dorp.
Wil je ook aan de slag? Laat je inspireren en informeren over de *'We-do-it-ourselves!'* beweging van burgers in zorg en welzijn.

VERDER

Vilans

* VOORWOORD
1 WAT IS HET?
2 WAARDOM?
3 ZOEK INITIATIEVEN
4 OUD OF NIEUW?
5 WIE?
6 HOE BEGIN JE?
7 HOE GAAT HET GROEIEN?
8 HOE DEEL JE KENNIS?
9 WAAR VINDEN ZE KENNIS?
* COLOFON + LITERATUUR

Beste lezer,

Wil jij in eigen dorp of wijk activiteiten organiseren rond zorg of welzijn? Welkom bij de 'grassroot' beweging 'we do it ourselves'. Lees deze factsheet en laat je inspireren!

In 2014 hebben we ons verdiept in de wereld van burgerinitiatieven. We begonnen als dummy. We gingen aan de slag met een enquête, literatuurstudie, werkbezoek in Hoogeloon, gesprekken met initiatiefnemers en kennisdeelbijeenkomsten. Deze factsheet is de opbrengst.

Speciale dank aan Hans Borgsteede, Arjen Jongevos, Jan Snijders, Cocky Beckers en Zorgcoöperatie Hoogeloon voor het delen van hun inzichten. Het is indrukwekkend om te zien en te horen hoe initiatiefnemers te werk zijn gegaan. Zij zijn dan ook de experts op het gebied van burgerinitiatieven.

Veel lees- en doorklikplezier!

Floor de Jong
Dieke Feliksdal
Sven Turnhout
Annelous Molenaar

'WE DO IT OURSELVES'

In 2014 verscheen de rapportage 'Op naar 2022!' een toekomstverkenning naar wijkgerichte zorg en ondersteuning. In het rapport worden drie verschillende toekomstscenario's beschreven:

- 'De gemeente aan zet': hierbij heeft de gemeente nagenoeg de volledige regie. Ze richt sociale wijkteams in en focust op het voorkomen van onnodige zorg.
- 'De Gouden Driehoek': gemeente, burgers en aanbieders van Wonen, Welzijn en Zorg (WWZ) werken samen en hebben een gelijkwaardige inbreng.
- 'Do it ourselves': burgers regelen zelf hun zorg en ondersteuning en wisselen ervaringen uit met inwoners van andere gemeenten. Overige partijen spelen slechts een kleine rol.

Het fenomeen dat we in deze factsheet beschrijven, past bij het toekomstscenario 'We do it ourselves'.

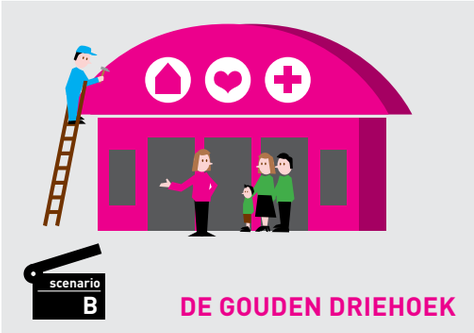

Vilans

WAT IS HET?

* VOORWOORD
1 WAT IS HET?
2 WAARUM?
3 ZOEK INITIATIEVEN
4 OUD OF NIEUW?
5 WIE?
6 HOE BEGIN JE?
7 HOE GAAT HET GROEIEN?
8 HOE DEEL JE KENNIS?
9 WAAR VIND JE KENNIS?
* COLOFON + LITERATUUR

De burgerinitiatieven die in deze factsheet centraal staan zijn initiatieven in zorg en welzijn door én voor burgers. Het zijn initiatieven die vrijwillig starten. Dat gaat zo. Eén of meerdere burgers pakken een probleem op waarvan zij vinden dat het aangepakt moet worden om de leefbaarheid in een wijk of dorp te verbeteren of het zorg- en welzijnsaanbod te vernieuwen. Zo'n initiatief is gericht op een wijk of dorp, het heeft dus een lokaal karakter. Nog een kenmerk: deze burgerinitiatieven werken vanuit de principes betrokkenheid en wederkerigheid. Dat wil zeggen: je geeft iets én je neemt iets.

Burgerinitiatieven hebben allerlei namen, zoals een zorgcoöperatie, een dorpsvereniging of een stadsdorp. Let wel: een burgerinitiatief kan zichzelf een zorgcoöperatie noemen maar juridisch gezien een vereniging zijn. We maken dus niet zo zeer een onderscheid in naam maar vooral in de bouwstenen:

- door én voor burgers
- over problemen rond zorg en/of welzijn
- met een lokaal karakter
- gebaseerd op betrokkenheid en wederkerigheid.

WAAR HEBBEN WE HET NIET OVER?

We hebben ervoor gekozen sociale ondernemingen niet te bespreken in deze factsheet. Misschien doet een sociale onderneming wel precies hetzelfde als een burgerinitiatief. Maar een burgerinitiatief start altijd door én voor burgers, bij een sociale onderneming zijn de initiatiefnemers in de eerste plaats ondernemer. Ook burgerinitiatieven die zich richten op andere terreinen - zoals het collectief regelen van duurzame energie voor een dorp of het oprichten van woongroepen of wooninitiatieven - laten we hier buiten beschouwing.

LAAT MAAR ZIEN!

- Zorgcoöperaties Noord-Brabant

- Austerlitz Zorgt

- Samen in Lennisheuvel

Vilans

* VOORWOORD
1 WAT IS HET?
2 WAAROM?
3 ZOEK INITIATIEVEN
4 OUD OF NIEUW?
5 WIE?
6 HOE BEGIN JE?
7 HOE GAAT HET GROEIEN?
8 HOE DEEL JE KENNIS?
9 WAAR VIND JE KENNIS?
* COLOFON + LITERATUUR

WAAROM?

Er zijn allerlei redenen waarom mensen het initiatief nemen om in een wijk of dorp samen aan de slag te gaan. Bijvoorbeeld omdat ze graag andere mensen ontmoeten in hun wijk om samen dingen mee te doen.

"Het is heel leuk om je nuttig te maken voor je eigen buurt."

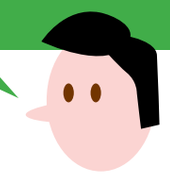

Soms ontstaan burgerinitiatieven omdat de zorg die nodig is niet geleverd wordt in je dorp of wijk. Of ze ontstaan uit onvrede met de huidige hulpverlening in zorg en welzijn.

"Er wordt gezegd dat burgerinitiatieven in zorg en welzijn een resultaat zijn van bezuinigingen. Dat is niet zo. Burgerinitiatieven worden gestart uit onvrede over het huidige zorg- en welzijnsaanbod."

Eén van de punten waar mensen ontevreden over zijn, is de anonimiteit in de zorg. Mensen krijgen veel verschillende hulpverleners over de vloer. Met burgerinitiatieven kan dit worden doorbroken. Daarnaast worden burgerinitiatieven gestart om de saamhorigheid te versterken, het gevoel te geven dat je ergens bij hoort.

"Ik zag niemand op straat, er was geen sfeer. Met warme en persoonlijke matching draag ik bij aan de contacten in de buurt."

Vilans

ZOEK INITIATIEVEN

* VOORWOORD
1 WAT IS HET?
2 WAAROM?
3 ZOEK INITIATIEVEN
4 OUD OF NIEUW?
5 WIE?
6 HOE BEGIN JE?
7 HOE GAAT HET GROEIEN?
8 HOE DEEL JE KENNIS?
9 WAAR VIND JE KENNIS?
* COLOFON + LITERATUUR

Op deze kaart zie je allerlei burgerinitiatieven in zorg en welzijn. Met deze kaart kun je elkaar vinden en mogelijk samen optrekken. Je ziet dat er veel burgerinitiatieven in zorg en welzijn in Noord-Brabant zijn. Dit is te verklaren door vergrijzing in een dunbevolkte regio. In Noord-Holland zitten vooral veel stadsdorpen in Amsterdam met het accent op modern nabuurschap.

Vilans

OUD OF NIEUW?

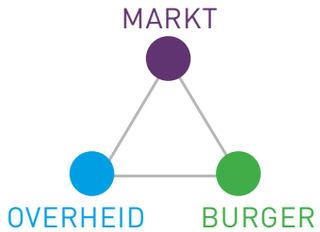

* VOORWOORD
1 WAT IS HET?
2 WAAROM?
3 ZOEK INITIATIEVEN
4 OUD OF NIEUW?
5 WIE?
6 HOE BEGIN JE?
7 HOE GAAT HET GROEIEN?
8 HOE DEEL JE KENNIS?
9 WAAR VIND JE KENNIS?
* COLOFON + LITERATUUR

Mensen zorgen voor elkaar binnen de familie, parochie of kerk, plaatselijke gemeenschap of gilde. Charitatieve en religieuze instellingen zorgen voor mensen die hulp nodig hebben.

Overheid gaat voor de hulpbehoevenden zorgen.

De industriële revolutie verstoort traditionele verbanden. Opkomst van het kruiswerk.

Opkomst van particuliere verpleging

Het marktdenken in de zorg komt op.

Opbouw van de verzorgingsstaat. Explosieve groei van verzorgings- en verpleeghuizen. De AWBZ wordt een flinke kostenpost voor de overheid.

Veel Nederlanders zorgen als mantelzorger of vrijwilliger voor anderen.

Meer aanbod van particuliere diensten. Alleen voor hen die dat kunnen betalen?

Hervorming langdurende zorg. Doel: kwaliteit, voor elkaar zorgen en financiële houdbaarheid.

Opkomst van kleinschalige lokale initiatieven. Zet die groei door?

1800 — 1900 — 2000

Vilans

* VOORWOORD
1 WAT IS HET?
2 WAARDOM?
3 WAAR?
4 OUD OF NIEUW?
5 WIE?
6 HOE BEGIN JE?
7 HOE GAAT HET GROEIEN?
8 HOE DEEL JE KENNIS?
9 WAAR VIND JE KENNIS?
* COLOFON + LITERATUUR

WIE?

INITIATIEFNEMER

"Een tijdje geleden kreeg ik het idee om met andere wijk-bewoners de leefbaarheid van onze wijk te verbeteren. Ik zag namelijk niemand meer op straat en wilde graag mijn steentje bijdragen voor de oudere bewoners van ons dorp."

BESTUUR

"Ik ben één van de leden van het bestuur, daarnaast ook burger en lid van het initiatief. Ik ben gekozen door de leden en ben verantwoordelijk voor het initiatief. Alles gaat in overleg met de leden."

DORPSONDERSTEUNER

"Ik beantwoord alle vragen van mensen over het burgerinitiatief. Ik zoek actief naar oplossingen."

ZORGCÖORDINATOR

"Ik help burgers met vragen over huishoudelijke hulp, persoonlijke ver-zorging en verpleegkundige zorg. Ik zorg dat er vrij-willigers en waar nodig professionele zorgverleners worden ingeschakeld."

VRIJWILLIGER

"Ik kook elke dinsdag samen met vier vrijwilligers voor dertig ouderen. Ik vind het gezellig en hoop dat er later ook mensen voor mij koken."

PROFESSIONAL

"Ik werk bij een thuiszorg-organisatie. Ik verleen zorg bij mensen thuis. Daarnaast heb ik veel contact met de zorgcoördinator van het burgerinitiatief."

BURGER/LID

"Ik ben in eerste plaats bewoner, daarnaast lid en gebruiker van het burgerinitiatief. Doordat ik lid ben, heb ik zeggenschap over de koers van het burgerinitiatief."

MANTELZORGER

"Ik ben mantelzorger, samen met de vrijwilligers, dorpsondersteuner en professionals zet ik me dagelijks in om te zorgen voor mijn moeder die in dit dorp woont".

Hoogeloon is de eerste zorgcoöperatie van Nederland. Alle inwoners van het dorp kunnen lid worden. Deze leden bepalen het beleid van de zorgcoöperatie en benoemen het bestuur. Er zijn ledenvergaderingen en elk lid heeft een gelijkwaardige stem. Het bestuur voert het beleid uit en legt verantwoording af aan de leden van de coöperatie. De leden betalen een vast bedrag contributie per jaar. Van dit bedrag kunnen de leden gebruik maken van de diensten van de coöperatie. De initiatieven worden uitgevoerd door het bestuur, de coördinatoren en de mensen uit de werkgroepen zoals de kookvrijwilligers, de vervoersvrijwilligers of de activiteitenvrijwilligers.

Vilans

* VOORWOORD
1 WAT IS HET?
2 WAARROM?
3 ZOEK INITIATIEVEN
4 OUD OF NIEUW?
5 WIE?
6 HOE BEGIN JE?
7 HOE GAAT HET GROEIEN?
8 HOE DEEL JE KENNIS?
9 WAAR VIND JE KENNIS?
* COLOFON + LITERATUUR

HOE BEGIN JE?

Een burgerinitiatief begint met een idee. Eén of meerdere burgers met eenzelfde idee vinden elkaar in het initiatief. Dit zijn de initiatiefnemers. Er wordt een informatieavond georganiseerd voor én door burgers uit het dorp of de wijk. De meeste initiatieven hebben in de beginfase via een vragenlijst burgers gevraagd wat zij willen verbeteren. Zo ontstaat vraag en aanbod.

De initiatiefnemers halen veel kennis op bij soortgelijke initiatieven. Daarnaast voeren ze gesprekken met welzijns- en zorgorganisaties, de gemeente en andere groepen uit het dorp of de wijk. Er worden plannen gemaakt en het initiatief begint vorm te krijgen. Er wordt een bestuur aangesteld. Nieuwsbrieven en folders worden geschreven. Missie, visie en doelstellingen van het initiatief worden gecommuniceerd. Sommige initiatieven bepalen al in de beginfase welke juridische vorm zij willen aannemen, zoals een coöperatie, stichting of vereniging.

Geld: burgerinitiatieven maken gebruik van contributiegeld van leden of van de inzet van vrijwilligers. Soms is er geld beschikbaar vanuit het gemeente- of provinciebudget.

10 GOUDEN TIPS

1. Luister goed naar wat mensen willen en hoe ze dit willen.
2. Zorg voor warm en persoonlijk contact.
3. Regel professionele ondersteuning bij allerlei partijen.
4. Laat mensen nadenken over de behoefte aan zorg- en welzijnsdiensten over tien jaar.
5. Maak je als initiatief niet afhankelijk.
6. Zet een goede organisatiestructuur op.
7. Communiceer veelvuldig, zorg voor goede documenten.
8. Organiseer informatiebijeenkomsten.
9. Huisvesting is niet nodig, kijk wat je kunt organiseren in de buurt bij bestaande organisaties.
10. Vertel succesverhalen door.

Vilans

* VOORWOORD
1 WAT IS HET?
2 WAAROM?
3 ZOEK INITIATIEVEN
4 OUD OF NIEUW?
5 WIE?
6 HOE BEGIN JE?
7 HOE GAAT HET GROEIEN?
8 HOE DEEL JE KENNIS?
9 WAAR VIND JE KENNIS?
* COLOFON + LITERATUUR

HOE GAAT HET GROEIEN?

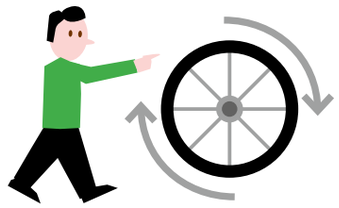

Langzaam worden er steeds meer mensen lid van het initiatief. Er ontstaat een olievlekwerking. Er vinden ledenwerfacties plaats. De diensten zijn goed georganiseerd en worden uitgebreid op basis van de behoefte van burgers. Het bestuur en de werkgroepen worden aangevuld met nieuwe leden die functies op zich nemen als een dorpsondersteuner, een zorgcoördinator of een penningmeester. Er wordt in deze fase ook samengewerkt met externe organisaties. Bijvoorbeeld de wijkverpleegkundige van een zorgorganisatie. Sommige burgerinitiatieven hebben zich zo ontwikkeld dat zij met de zorgverzekeraars of de provincie om de tafel gaan. Er worden bijvoorbeeld plannen gemaakt voor de realisatie van woningen voor kwetsbare burgers uit het dorp of de wijk. In deze fase is er vaak contact met beginnende initiatieven. Er wordt informatie gedeeld tijdens bijeenkomsten en via de website.

6 GOUDEN TIPS

1. Zorg dat het tempo erin blijft.
2. Zorg voor publiciteit en zichtbaarheid in lokale media en bij de politiek.
3. Durf te dromen.
4. Laat je resultaten zien.
5. Houd het draagvlak in de gaten.
6. Denk niet in beperkingen.

Vilans

* VOORWOORD
1 WAT IS HET?
2 WAAROM?
3 ZOEK INITIATIEVEN
4 OUD OF NIEUW?
5 WIE?
6 HOE BEGIN JE?
7 HOE GAAT HET GROEIEN?
8 HOE DEEL JE KENNIS?
9 WAAR VIND JE KENNIS?
* COLOFON + LITERATUUR

HOE DEEL JE KENNIS?

Burgerinitiatieven hebben een sterke behoefte om kennis te delen. Het merendeel deelt het liefst persoonlijk kennis, bijvoorbeeld tijdens een netwerkbijeenkomst of workshop. Ze willen vooral niet opnieuw het wiel uitvinden en leren graag van goede voorbeelden die er al zijn.

WAAROVER KENNIS DELEN?

1. Samenwerking met formele zorg- en/of welzijnsorganisaties.
2. Toekomstbestendigheid van het burgerinitiatief.
3. Samenwerking met de gemeente.

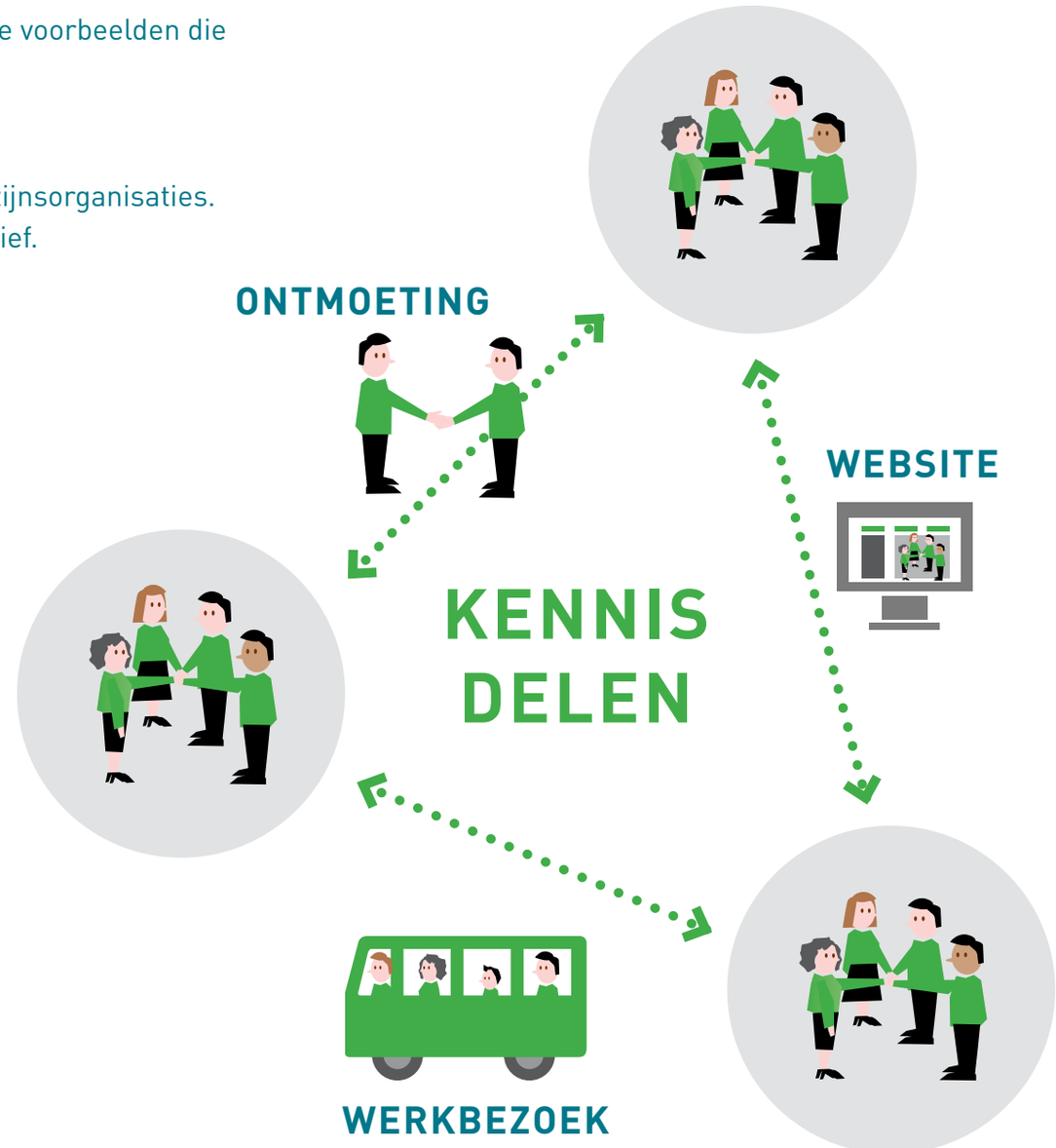

Vilans

* VOORWOORD
1 WAT IS HET?
2 WAAROM?
3 ZOEK INITIATIEVEN
4 OUD OF NIEUW?
5 WIE?
6 HOE BEGIN JE?
7 HOE GAAT HET GROEIEN?
8 HOE DEEL JE KENNIS?
9 WAAR VIND JE KENNIS?
* COLOFON + LITERATUUR

WAAR VIND JE KENNIS?

LOKAAL

Burgerinitiatieven delen graag hun kennis met andere (beginnende) initiatieven.

Zorgcoöperatie 'Austerlitz zorgt' houdt ieder kwartaal spreekuur voor initiatiefnemers. Ook delen zij hun statuten en andere documenten.

Zorgcoöperatie 'Hoogeloon' organiseert regelmatig bijeenkomsten over de coöperatie.

Ton Beatens heeft in 2013 het boek 'Ik is niks' geschreven over vitale coalities rond wonen, zorg en leefbaarheid in het dorp Elsendorp. Op de site vind je ook meer informatie over zorgcoöperatie 'Elsendorp'.

Stadsdorpen in Amsterdam hebben een eigen netwerk om modern nabuurschap te realiseren. De stadsdorpen organiseren bijeenkomsten over kennisdeling en een landelijk symposium.

Andere lokale initiatieven met informatieve websites zijn: Lennisheuvel; Leefbaarheidsgroep Gemonde; Zorgcoöperatie Schaijk; Duurzaam Hoonhorst; Texel Samen Beter en Zorgcoöperatie Voorschoten

REGIONAAL

Ook regionale netwerken doen aan kennisdeling.

De provincie Noord-Brabant en zes bestuurders van zorgcoöperatieve ontwikkelingen in kleine kernen hebben samen een platform van zorg coöperatieve ontwikkelingen opgezet in Brabant. Ook is er in Brabant de Coöperatie Koepel Zorgcoöperaties Zuid Nederland bestaande uit de initiatieven Laarbeek, Hoogeloon en Elzendorp. Ook ZorgBelang Brabant pakt het onderwerp op.

Vereniging Kleine Kernen Limburg (VKKL) ondersteunt bewonersinitiatieven in de kleine kernen van Limburg. Er is uitwisseling van kennis en ervaringen. Daarnaast activering, advisering en belangenbehartiging. Els Dorssers heeft onderzoek gedaan naar burgerinitiatieven in Limburg. Ook de Vereniging Kleine Kernen Noord-Brabant en Vereniging Kleine Kernen Noord-Holland zien het thema zorg steeds vaker terug op de agenda van hun dorpsraden.

In de provincie Utrecht organiseert Stichting Omzien innovatietafels en stimuleert bewonersinitiatieven in zorg, welzijn en wonen. De stichting geeft praktische ondersteuning aan netwerken van bewonersinitiatieven.

Ook de netwerken duurzame dorpen hebben een groot overzicht van lokale duurzame initiatieven over zorg en welzijn.

LANDELIJK

Landelijk zijn er kenniscentra, belangenorganisaties en de overheid die kennis verspreiden over het burgerinitiatieven.

Vilans, kenniscentrum langdurende zorg, maakte naast deze factsheet ook een interactieve kaart van burgerinitiatieven in zorg en welzijn.

Aedes-Actiz, kenniscentrum wonen en zorg, ontwikkelt kennis, stimuleert nieuwe netwerken en organiseert bijeenkomsten. Onderdeel 'lokale kracht' brengt inspirerende voorbeelden in beeld.

Movisie is een kennisinstituut voor sociale vraagstukken. Beschikt over een databank met effectieve sociale interventies en een kennisdossier buurtkracht.

Platform 31 is een kennis- en netwerkorganisatie voor stedelijke en regionale ontwikkeling. Platform 31 beheert de Wat Werkt in de Wijk. Dit is een vakgemeenschap voor effectieve wijkinterventies.

Tranzo is een departement van TBS, Tilburg University. Tranzo doet o.a. onderzoek bij zorgcoöperaties.

Transitiebureau Wmo publiceert de informatiekaart zorgcoöperaties.

De Vereniging voor Nederlandse Gemeenten (VNG) organiseert het Festival de Energieke Samenleving.

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) publiceert regelmatig onderzoeken.

Vilans

* VOORWOORD
1 WAT IS HET?
2 WAARDOM?
3 ZOEK INITIATIEVEN
4 OUD OF NIEUW?
5 WIE?
6 HOE BEGIN JE?
7 HOE GAAT HET GROEIEN?
8 HOE DEEL JE KENNIS?
9 WAAR VIND JE KENNIS?
* COLOFON + LITERATUUR

COLOFON

Vilans, kenniscentrum voor de langdurende zorg
Catharijnesingel 47
Postbus 8228
3511 GC UTRECHT
(030) 789 23 00
www.vilans.nl

Over de auteurs

Floor de Jong is adviseur innovatie en onderzoek bij Vilans. Als sociologe kijkt zij naar de veranderingen in en de toekomst van de Nederlandse zorgende samenleving. In haar projecten streeft zij ernaar om altijd het menselijke perspectief naar voren te brengen.

Dieke Feliksdal-de Jong is adviseur innovatie en onderzoek bij Vilans. Als gezondheidswetenschapper heeft zij ruime ervaring binnen de verschillende sectoren van de gezondheidszorg. Dieke werkt aan projecten op verschillende thema's en combineert haar praktijkervaring met wetenschap. Dieke is een onderzoeker 'met opgestroopte mouwen'.

In co-creatie met:
Hans Borgsteede, De Grote Akker Voorschoten
Arjen Jongevos, Leefbaarheidswerkgroep Den Hout
Jan Snijders, Austerlitz Zorgt
Cocky Beckers, Samen in Lennisheuvel
Zorgcoöperatie Hoogeloon

Ontwerp
www.taluut.nl

LITERATUUR

Beest, R. van, (2014). *Inventarisatie zorgcoöperaties 2014.* Utrecht: Aedes-Actiz Kenniscentrum Wonen-Zorg & Universiteit Utrecht.

Beltman, H. (2014). *Coöperaties voor en door burgers. Een nieuwe vorm van belangenbehartiging door actieve burgers.* Utrecht: Aandacht voor iedereen.

Dictus, D. (2013). *Samen sterk, instituties voor collectieve actie in het verleden en heden. Een vergelijkend onderzoek naar gilden en burgerinitiatieven.* Utrecht: Aedes-Actiz Kenniscentrum Wonen-Zorg Universiteit Utrecht.

Glimmerveen, L. (2014) *Van burenhulp tot opdrachtgever: Uitdagingen bij verschillende vormen van burgerkracht.* Amsterdam: Vrije Universiteit van Amsterdam en Aedes-Actiz Kenniscentrum Wonen-Zorg.

Hurenkamp, M., Tonkens, E., Duyvendak., J. (2006). *Wat burgers bezielt; een onderzoek naar burgerinitiatieven.* Den Haag: Universiteit van Amsterdam/ NICIS Kenniscentrum Grote Steden.

Klein, M. van der, Stavenuiter, M., Smits van Waesberghe, E. (2013). *Het begint bij de burger. Dilemma's van gemeenten bij initiatieven van burgers in zorg en welzijn.* Utrecht: Verwey Jonker Instituut.

Koopman, M. (2014). *Zorg Dichtbij*. Utrecht: Vilans & Universiteit Utrecht

Moor, T. de, (2013). *Homo Cooperans, instituties voor collectieve actie en de solidaire samenleving.* Utrecht: Universiteit Utrecht.

Nies, H. (1992) *Beleidsonderzoek in de ouderenzorg.* Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen.

Nies, H. (2014). *Communities as co-producers in integrated care.* International Journal of Integrated Care, 14, 30 June; URN:NBN:NL:UI:10-1-114789.

Oude Vrielink, M., Verhoeven, I. (2011). Burgerinitiatieven en de bescheiden overheid. *Beleid en Maatschappij,* 38 (4) 377-387.

Vulto, M., Goris, A., Jong, F. de, (2014) Op naar 2022. *Drie toekomstscenario's voor wijkgerichte zorg en ondersteuning*. Utrecht: Vilans.

Zuylen, J. van, (2007). *Help! Een burgerinitiatief.* Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koningsrelaties.

Xanten, H. van, (2014) *Informatiekaart zorgcoöperaties.* Utrecht: Transitiebureau WMO.

versie 2 - 2015